

Rituelen in het dagelijks leven

Volksreligiositeit en volksvroomheid zijn oude begrippen voor wat tegenwoordig ook wel religieuze volkscultuur of (christelijke) privé- en massadevotie wordt genoemd. De kerk heeft het er soms moeilijk mee. Voor etnologen is het een favoriet onderzoeksthema.

De Franse historicus Jean Delumeau heeft ooit de tegenstelling bedacht tussen ‘voorgescreven orde’ en ‘geleefde praktijk’. Met het eerste bedoelde hij de officiële leer van de kerk, met het tweede de manier waarop gelovigen er in de dagelijkse praktijk mee omgaan. Katholieken weten dat het verschil tussen het een en het ander aanzienlijk kan zijn. De leer mag dan streng zijn, wij maken zelf wel uit wat we ermee doen. De katholieke kerk heeft daar nog begrip voor ook. De geest is immers gewillig, maar het vlees zwak.

Historici uit de school van Delumeau zijn minder geïnteresseerd in de leer van de kerk dan in de praktijk van het dagelijks leven. Zij willen weten hoe gewone mensen denken en doen en hoe zij vorm geven aan hun dagelijks leven. In de jaren zeventig en tachtig zijn historici op zoek gegaan naar de alledaagse religiebeleving van gewone mensen. Zij waren geïnteresseerd in wat volkskundigen/etnologen indertijd ‘volksreligiositeit’ of ‘volksvroomheid’ noemden. Die volkskundigen onderzochten zaken als bedevaartscultuur, relikwieverering en *ex voto*'s (voorwerpen die in kerken werden opgehangen om bijvoorbeeld een genezing af te smeken).

Volksreligiositeit viel bijna samen met bijgeloof. De term ‘bijgeloof’ is natuurlijk een normerende, pejoratieve term, bedacht en gebruikt vanuit het domein van de ‘voorgescreven orde’. Zo verwierpen protestanten het katholicisme omdat het gebaseerd was op ‘paapse superstitiën’. Het katholicisme kon immers bogen op een reeks van quasi-gelovige rituelen, zoals de Blasius-zegen, die bescherming bood tegen keelziekten, en de Christoffel-medaille, die bescherming bood in het verkeer.

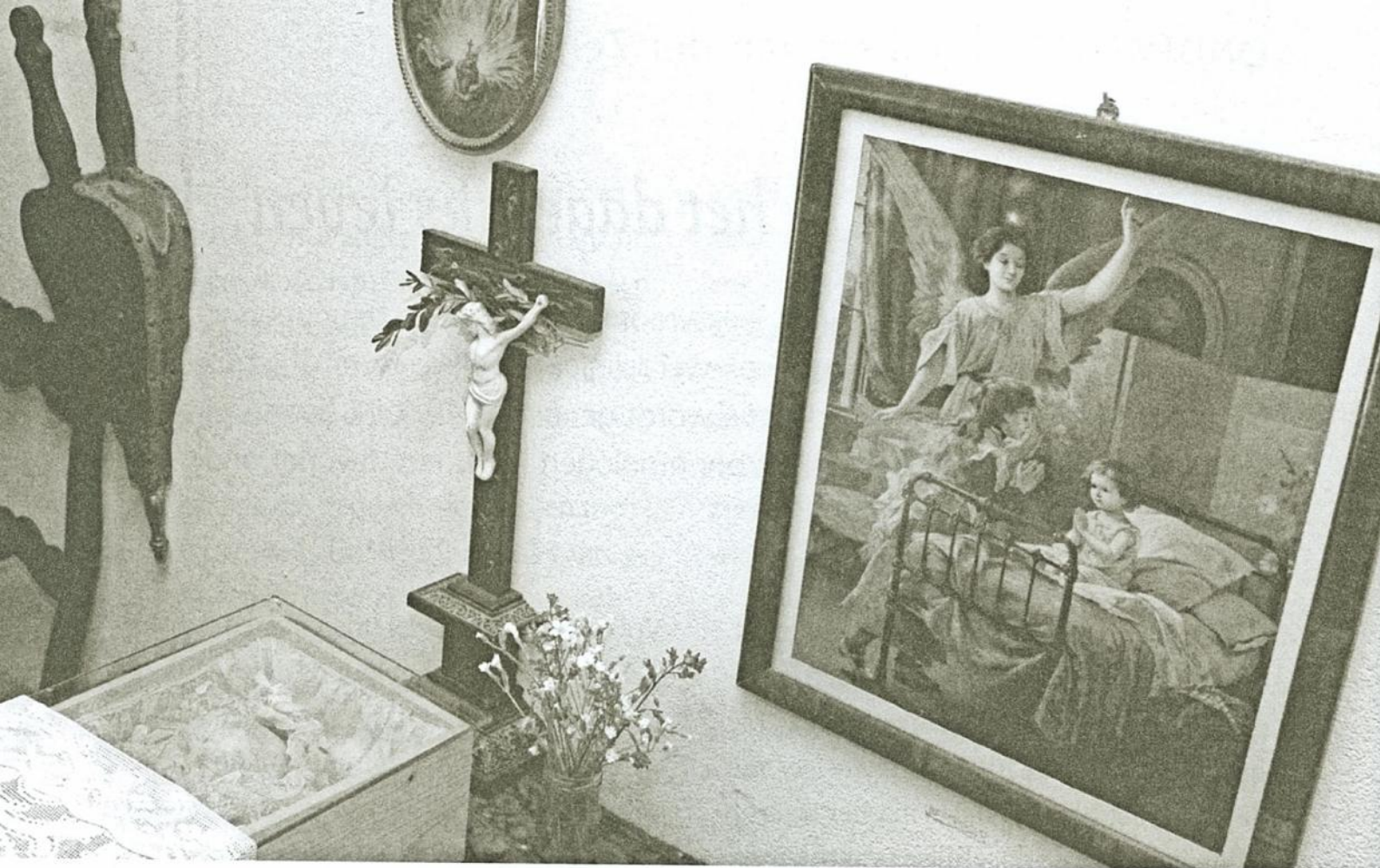
Betrekkelijk recent

Bij een blik in de geschiedenis blijkt dat

Op zoek naar de alledaagse religiebeleving van gewone mensen

veel van deze katholieke devoties van betrekkelijk recente datum zijn. Ze dateren over het algemeen uit de negentiende eeuw, toen de katholieke kerk als reactie op de Franse Revolutie een waar devotionaliseringsoffensief begon om de harten en hoofden van het kerkvolk te winnen. Veel van de geruchtmakende Maria-verschij-

ningen dateren bijvoorbeeld uit de negentiende eeuw. Pas na 1850 zijn heiligenbeelden, een ander onderdeel van de religieuze volkscultuur, een alledaagse verschijning geworden in het katholieke interieur. Het protestantisme had zo zijn eigen rituelen. In protestantse kring nam het harmonium bijvoorbeeld een centrale plaats in in het

In het proces van ontkerkelijking gingen veel oude rituelen verloren

gezin. De zondag begon altijd met orgelspel en gezangen als 'Veilig in Jezus' armen'.

Naar al deze rituelen is veel onderzoek gedaan. De trend viel samen met de belangrijke maatschappelijke ontwikkeling waarbij Nederland seculariseerde. In het proces van ontkerkelijking gingen veel oude ritu-

elen verloren, waardoor historici er van de weeromstuit belangstelling voor kregen. In de jaren zestig en zeventig werden het zaken 'van vroeger', iets waarvan men af wilde. Nederland ontritualiseerde. Er was sprake van een crisis van het ritueel.

Levensmomenten vorm geven
Tegenwoordig heeft de belangstelling van etnologen zich verbreed. Het gaat hun niet alleen meer om bijgeloof of om zaken die afwijken van de officiële leer. Verder hoeven rituelen niet meer per definitie verbonden te zijn met (christelijk) geloof. Het gaat om de rituelen van het dagelijks leven in de breedste zin van het woord. In de jaren negentig was namelijk een nieuwe kentering gekomen. De rituelen kwamen terug. Er was weer behoefte aan. Rituelen hebben dan ook een functie, in het bijzonder in de vormgeving van belangrijke levensmomenten.

Je kunt het zien aan het omgaan met de dood. In de jaren zestig en zeventig namen professionele uitvaartverzorgers letterlijk alle zorg uit handen. DELA werd er groot mee. Tegenwoordig is het precies omgekeerd. Nu wordt er juist voor gepleit de zorg terug te geven aan degene die het betreft. De gedachte is dat nabestaanden vorm en inhoud moeten geven aan hun eigen uitvaartritueel. Dergelijke rituelen helpen namelijk bij het verwerken van de rouw en het verdriet. Rouwtherapeuten en ritueelspecialisten kunnen je daarbij helpen. Met het wegvallen van de oude ritueelspecialisten uit de kerk, de priesters en dominees, die voorheen het rouwritueel invulling gaven, is men nu op zoek naar alternatieven. Heel opvallend is dat daarbij vaak een beroep wordt gedaan op kunstenaars. Deze kunstenaars zagen een gat in de markt en ontwierpen unieke, persoonlijke kisten, kleurige grafmonumenten en prachtig

vormgegeven urnen, die je dankzij de nieuwe wet op de dodenbezorging voortaan mee naar huis kunt nemen en op de schoorsteen kunt zetten, als onderdeel van een nieuw en hedendaags herinneringsritueel.

Nederland kreeg er ook een hele reeks rituelen bij. Nieuwkomers van diverse etnische

Nieuwkomers brachten in hun culturele bagage hun eigen rituelen mee

en religieuze herkomst brachten in hun culturele bagage hun eigen rituelen mee. Een begraafplaats als de Nieuwe Ooster in Amsterdam is nadrukkelijk een multiculturele begraafplaats geworden, met uitvaartgebruiken die tegemoetkomen aan de wensen van alle grote religies in Nederland. Om de moslims ter wille te zijn werd bij-

voorbeeld in de wet op de dodenbezorging de verplichting van het begraven in een kist geschrap; in de islam is het immers gebruik zonder kist te begraven. In crematoria werden mogelijkheden gecreëerd om de nabestaanden zelf het vuur in werking te laten stellen, waardoor hindoes hun overledenen naar eigen gebruik kunnen cremieren.

Wat zijn rituelen?

Rituelen zijn cultuurgebonden routines die verbonden zijn met tradities. Het gaat bij een ritueel om een vastgestelde serie handelingen met een betekenisvolle inhoud. Rituelen hangen vaak samen met belangrijke sleutelmomenten in het leven. Het meest bekend zijn de levenslooprituelen, die verbonden zijn met geboorte, huwelijk en dood. Wanneer iemand geboren wordt, is het gebruik dat je op kraambezoek gaat en daar beschuit met muisjes geserveerd krijgt. Iets officiëler, en met een religieuze achtergrond, is dat kinderen gedoopt worden. Het is een symbolische handeling om

Rituelen zijn verbonden met alle belangrijke levensmomenten

te laten zien dat de desbetreffende baby is opgenomen in de geloofsgemeenschap waarin hij of zij geboren is. Rituelen zijn verbonden met alle belangrijke levensmomenten. Door het wisselen van ringen tijdens een huwelijksceremonie laat je bijvoorbeeld zien dat je voor elkaar kiest. Je doet dat voor het front van de gemeen-

schap. Rituelen hebben dan ook altijd een publiek karakter. Je zendt er een boodschap mee uit.

Rituelen zijn soms ook verbonden met een bepaalde plek of een bepaald (religieus) gebruik. Een goed voorbeeld zijn de processies die in het katholieke zuiden gehouden worden, waarbij bijvoorbeeld Onze-Lieve-Heer in een gouden monstrans wordt meedragen. Dergelijke rituelen hebben een plechtig karakter, waarmee je eerbied uitdraagt voor wat voor jou heilig is. Het gaat zeker niet alleen om iets uit het verleden. Processies – zoals de Sint-Jansprocessie in Laren – mogen zich tegenwoordig weer in een toenemende belangstelling verheugen en zijn zelfs een toeristische attractie geworden. Rituelen zijn vaak verbonden met bepaalde devoties; dit geldt niet alleen voor katholieken, die bijvoorbeeld op bedevaart gaan naar Lourdes, maar zeker ook voor protestanten, die net zo goed als katholieken bidden voor het eten (al wordt bij protestanten dan meestal uit de Bijbel gelezen) of in de avondmaalsviering het lijden en sterven van Jezus Christus gedenken.

Rituelen hebben altijd een publieke functie, al komt het steeds vaker voor dat sommige, al dan niet officieel kerkelijke rituelen worden vervangen door minder officiële rituelen thuis. Wat dat betreft, heeft de kerk het monopolie op het ritueel verloren. Huiselijke rituelen komen steeds meer in zwang, al dan niet met een christelijk tintje. De Tilburgse liturgiewetenschapper Goedroen Juchtmans maakt daarbij een onderscheid tussen dagelijkse rituelen

(zoals bidden voor het eten), rituelen die verbonden zijn met jaarfeesten (zoals Sinterklaas) en crisisrituelen, verbonden met het overlijden van een dierbare. In veel van de laatstgenoemde rituelen speelt de symboliek van het licht een hoofdrol. Je steekt bijvoorbeeld een kaars op voor de foto van een geliefde die is overleden.

Rituelen geven warmte en geborgenheid. Samen het sinterklaasfeest vieren of samen iets doen met de Kerst schept saamhorigheid. Ook deze huiselijke rituelen hebben een vast patroon. Je schoen zetten met Sinterklaas, samen naar de nachtmis, de gezamenlijke nieuwjaarsduik: het zijn oude en nieuwe rituelen die voor mensen van grote betekenis zijn.

Culturele performance
Rituelen zijn bedoeld om iets te markeren en het kracht bij te zetten. Naast een toe-

nemende trend van naar binnen gekeerde rituelen thuis is er ook een trend om van verschillende rituelen een steeds groter publieksspektakel te maken. Rituelen hebben te maken met emoties, en emotie televisie speelt daar graag op in. Bijvoorbeeld door stellen de gelegenheid te geven het ja-woord op de televisie uit te spreken. De

*Rituelen zijn bedoeld
om iets te markeren
en het kracht bij te zetten*

rituelen van de sterren krijgen tegenwoordig uitvoerig aandacht. De uitvaarten van Pim Fortuyn en van André Hazes waren live te volgen op televisie. De tribunes zaten vol treurende fans, die André helemaal niet persoonlijk kenden en misschien zelfs niet van zijn muziek hielden, maar ondertussen wel in collectief rouwvertoon met alle ande-

re stadionbezoekers zaten mee te snikken. Publieke tranen sluiten aan bij de trend van de emotietelevisie.

Opmerkelijk is de trend dat ook gewone Nederlanders net als de groten der aarde begraven willen worden. Sinds Jos Brink stond opgebaard in Theater Carré, zijn er ook steeds meer gewone Nederlanders die dit willen, om maar een graantje mee te pikken van de glamour van hun grote held. Uitvaartleider Wilma van Opstal werd over deze trend onlangs geïnterviewd in *Metro*: 'Klanten zeggen dat ze dezelfde kist willen als de paus, of de teksten die bij de begrafenis van Jan Wolkers werden voorgedragen.' In diezelfde *Metro* vatte antropoloog Eric Venbrux het samen in: 'Op je uitvaart ben je de ster van je leven.' Rituelen zijn een culturele performance geworden.

Betekenisgeving

Rituelen bieden een culturele vorm waarin je op symbolische wijze laat zien wat je bezighoudt. Rituelen hebben ook te maken met betekenisgeving. Hier ligt het verband

Het liefst stellen mensen hun eigen pakket van rituelen samen

met de godsdienst, dat immers bij uitstek een systeem van betekenisgeving biedt, met bijbehorende rituelen en ceremonies. Religies kunnen wellicht garen spinnen bij de huidige revival van het ritueel. Kerken beschikken immers over een uitgebreid en uitgebalanceerd pakket van rituelen. De vraag is echter in hoeverre dit traditionele

geritualiseerde pakket nog van betekenis is voor mensen hier en nu. Het liefst stellen mensen tegenwoordig hun eigen pakket van rituelen samen, die aansluiten bij hun aller-individueelste expressie. Terwijl de kerk een vastgesteld pakket biedt dat zijn waarde door de eeuwen heeft bewezen, eisen de nabestaanden de vrijheid om het ritueel een heel *persoonlijke* tint te geven. Uitvaartondernemers spelen hierop in. De persoonlijke uitvaart is de afgelopen jaren de norm geworden.

Kerken hebben het hier soms moeilijk mee. Bekend zijn conflicten over de muziek die tijdens een kerkdienst gespeeld mag worden. Dominees of pastoors zijn niet altijd blij met de zoveelste uitvaartklassieker van bijvoorbeeld Marco Borsato, wiens liedjes 'Het water' en 'Afscheid nemen bestaat niet' veelgevraagd zijn, maar weinig te maken hebben met de christelijke uitvaartliturgie. Nog steeds is er blijkbaar een spanningsveld tussen voorgeschreven orde en geleefde praktijk.

— Dr. Albert van der Zeijden is opgeleid als historicus en is werkzaam bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur (www.volkscultuur.nl). Met het Jaar van de lokale tradities 2009-2010 wil het NCV de aandacht vestigen op het belang van rituelen in het dagelijks leven (www.jaarvandetradities.nl).